

Tollen in 's-Hertogenbosch

door

Ton Kappelhof

historicus

Dit artikel werd oorspronkelijk gepubliceerd als:

'De Tolbrug. Welke tol?', in: 's-Hertogenbosch, 4 (1996) 146-147. In april 2015 werd het gedigitaliseerd, herzien en voorzien van een nawoord op xx april geplaatst op www.academia.edu.

Summary

This small article published originally in 1996 in a local historical journal that does not exist any more draws attention to a toll levied in 's-Hertogenbosch called 'lood en geleide' which seems to be rather old. Text in Dutch.

De Tolbrug - welke tol ?

In het Brabants Dagblad van 21 September 1996 stond een artikel over de opgravingen op het Loeffplein. Al weer jaren geleden lanceerde Jos van der Vaart in het blad De Boschboombladeren de theorie dat de Tolbrugstraat een oude landweg is geweest die vanaf de Markt richting Orthen zou hebben gelopen. Daar waar de weg de Dieze kruiste zou al heel vroeg tol zijn geheven. In 1296 duikt de benaming Tolbrug in de schriftelijke bronnen op.¹ Onbekend was echter welke tol hier geheven werd en welk verkeer belast werd, dat over land of dat over water. Tot nu toe (30 oktober 1996) hebben de archeologen nog geen spoor aangetroffen van een doorgaande weg of van een poort in de stadsmuur, waardoor een weg gelopen kan hebben.

In later tijd was de Tolbrugstraat in elk geval geen doorgaande weg. Het terrein ten noorden van de Tolbrug bleef lang onbebouwd. In de vijftiende eeuw werd het verkaveld en bebouwd, ten dele met het nieuwe Groot Ziekengasthuis en ten dele met kleine huisjes. Rond 1500 lag hier een apart wijkje dat de naam droeg van 'In de Hoven'. De mensen die hier woonden waren meestal arm of minvermogend. De wijknaam De Pijp ontstond pas later, in elk geval na 1800.

Twee tolleren

In 1500 werden er in de stad twee tolleren geheven, beiden van landverkeer. Het waren de Grote Brabantse Zwijgende Landtol en een tol genaamd Lood en Geleide. De Grote Landtol werd geheven vanuit Leuven, de oude hoofdstad van het hertogdom. Hij werd 'zwijgend' genoemd, omdat men zelf aangifte moest doen. Wie dat niet deed kreeg het aan de stok met de tollenaar. Dezer hoefde dus niets te zeggen, hij zweeg. De landtol werd geheven van personen en van handelsverkeer dat de grens van Brabant passeerde. Tot ca. 1480 was het voor Bosschenaren niet zo moeilijk om deze tol te ontduiken. Er waren namelijk in de stad geen commiezen van de tolheffers om het verkeer in de gaten te houden. Vanaf die tijd stationeerden de tolheffers 'wachters' in de stad. Dit stuitte wel op protesten, maar de hertog hield zijn tollenaars de hand boven het hoofd.

De tol genaamd 'Lood en Geleide' was minder zwaar en werd geheven van personen en goederen die van buiten Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch kwamen. Zowel het handelsverkeer als de verkoop op de markt werden belast. Het reglement op deze tol is zeer informatief². De tarieven luiden in penningen. Op grond daarvan vermoed ik dat het reglement op zijn laatst dateert uit de late dertiende eeuw. De Maas is een belangrijke grens: wie van 'gene' zijde komt, dat is ten noorden van de rivier, en dus uit Gelderland of Holland komt, betaalt minder dan het volk van 'deze' zijde dat wil zeggen ten zuiden of ten westen. Het tarief is erg ingewikkeld, sommige passages zijn zelfs raadselachtig³ en ik ga er daarom verder niet op in.

-
1. *Oorkondenboek Noord-Brabant*, dl. I, nr. 532.
 2. Brabants Historisch Informatie Centrum, Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen van Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch, inv. nr. 368. Het gaat hier om een authentiek afschrift van een authentiek afschrift uit 1571 van een authentiek afschrift, dit laatste gemaakt door een auditeur van de Brabantse Rekenkamer in Brussel. Zie voor een ander afschrift ook: Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Microfiches, Cartularium Katholieke Universiteit Leuven, p. 52, tarief van de tol genaamd Lood en Geleide.
 3. Vermoedelijk doordat er bij het overschrijven fouten zijn gemaakt waardoor passages zijn weggelaten en woorden verhaspeld zijn.

Landtol en Lood en Geleide hadden echter één ding gemeen: ze belastten het verkeer over land. De scheepvaart had in onze streken alleen te maken met de Grote Brabantse Watertol die werd geheven in Lith en al in de dertiende eeuw bezit was van de hertogen van Brabant. Dit pleit ervoor dat de tol van de Tolbrug een tol was op vrachtverkeer en op vee dat naar of van de markt gedreven werd.

Vergelijking met de situatie elders is verhelderend. In Breda bestond eveneens een Tolbrug. Deze brug was een schakel in een west-oost lopende landweg die in Breda de rivier de Mark kruiste. Op die plaats hief de heer van Breda tol van het verkeer over land en over water.

Deze tol werd ook landtol genoemd.

Tot slot noem ik nog enkele tarieven van het Bossche Lood en Geleide:

soort	aantal penningen
wagen	56
kar	28
paard met last	14
kruiwagen met last	14
paard, ongezadeld	44
rund	42
schaap	0.48
varken	0.48
gans	0.36
gagel	vrijgesteld

Gagel is een struik die in venige gebieden groeit. Wanneer je de takken tussen je handen wrijft komt er een aangename lucht vrij. Gagel werd gebruikt om samen met andere kruiden het bier smaak en houdbaarheid te geven. Pas in de late middeleeuwen werd gagel vervangen door hop dat het bier smaak geeft maar ook beter houdbaar maakt. De vermelding van diverse diersoorten drukt ons nog eens met de neus op een ander feit: in het middeleeuwse Den Bosch werd heel wat geknord, gesnaterd, geloeid en geblaas.

Nawoord

De tol lood en geleide wordt in middeleeuwse oorkonden over 's-Hertogenbosch vaak genoemd, de Grote Landtol daarentegen niet. Ik vermoed daarom dat alleen de eerste in 's-Hertogenbosch werd geheven en dat de van oorsprong uit Leuven komende Grote Landtol pas na 1500/1600 in noordelijk Brabant is ingevoerd.

Over tolleren in de Meierij van 's-Hertogenbosch verschenen in het Noordbrabants Historisch Jaarboek twee lezenswaardige artikelen:

M.M.P. van Asseldonk en K.A.H.W. Leenders, 'Een middeleeuwse ijzeren Rijn?', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 20 (2003) 53-92.

Martien van Asseldonk, 'De tol van Venloon en het gezag in de regio Drunen-Dongen

omstreeks 1200', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 22-23 (2005-2006) 235-288.

In deze artikelen wordt geen aandacht besteed aan de in 's-Hertogenbosch geheven tol of tolleren en evenmin aan de in West-Brabant geheven waaronder het geleiderecht dat de schepen die over de Schelde tussen Bergen op Zoom en Antwerpen voeren moesten betalen aan de hertog van Brabant, de heren van Breda en later van Bergen op Zoom en enkele lokale heerschappen.